

ЗМІНА КЛІМАТУ, ЕНЕРГЕТИКА
ТА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

МІСЦЕ УКРАЇНИ У СПІЛЬНІЙ ЕНЕРГЕТИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄС: РЕЦИПІЄНТ ПРАКТИК ЧИ ІНІЦІАТИВНИЙ ПАРТНЕР

Михайло Драпак, Олександр Краєв
Грудень 2022

Поставки російських енергоресурсів до Європи були серйозною загрозою як для європейської енергетичної стійкості, так і для політичної неупередженості європейських країн. Європейське сприйняття ролі російського газу як «проміжного палива» в контексті зеленого курсу виявилось стратегічним прорахунком.

Актуальні українські енергетичні виклики – атаки на електромережі, захоплення українських електростанцій, створення перешкод для транзиту газу тощо – безпосередньо пов'язані з російською агресією. Вона потребує швидкої реакції, і її можна подолати за допомогою проактивної фінансової та політичної позиції з боку ЄС.

Україні та її партнерам з ЄС потрібен узгоджений пошук альтернативних постачальників ключових традиційних енергетичних ресурсів, щоб задовольнити потреби ринку до повної декарбонізації економіки.

Зміст

Вступ	2
1. ЗАБРАТИ З РУК КРЕМЛЯ ЕНЕРГЕТИЧНУ ЗБРОЮ	3
2. ЕНЕРГЕТИЧНІ ВИКЛИКИ УКРАЇНИ	6
3. МІСЦЕ УКРАЇНИ НА ЕНЕРГЕТИЧНІЙ КАРТІ ЄС (АНАЛІЗ ЕКСПЕРТНИХ ІНТЕРВ'Ю)	10
3.1 Виклики для енергетичних систем	10
3.2 Можливі шляхи виходу з наявної кризи	11
3.3 Енергетична інтеграція з ЄС	11
3.4 Реакція ЄС на енергетичний шантаж Росії	12
3.5 Зелений курс ЄС та агресія Росії	12
3.6 Бачення розвитку енергетичних відносин України та ЄС	13
4. РЕКОМЕНДАЦІЇ	14

ВСТУП

Європейський Союз відмовляється від викопного палива з Росії. Цей процес вже створює труднощі для населення країн-членів, спричиняючи зростання тарифів і цін на енергоносії та інші товари. Він відбувається на фоні інших глобальних викликів, таких як зміни клімату та зростання політичної нестабільності в цілому світі. Хай якими тривалими та болісними будуть зміни, такою є плата Європи за захист своєї свободи та безпеки від кремлівського авторитаризму.

Україна, яка бореться проти російських загарбників за своє існування та демократичний вибір, також стає учасником процесів на енергетичному ринку ЄС. З одного боку, терор українських громадян руйнуваннями електричних потужностей і мереж з боку нападників й агресивні плани Кремля загалом роблять співпрацю із західними партнерами питанням виживання для Києва. З іншого боку, Україна набула статусу кандидата на

вступ до ЄС та протягом останніх років значно інтегрувалася у європейське правове поле та власне енергетичний ринок.

Із входженням української держави до спільного європейського простору ЄС та країни-члени отримують партнера зі значними можливостями у сфері енергетики. Що саме в цьому контексті Київ може запропонувати Європі? Які напрямки енергетичної співпраці між Україною та ЄС є найбільш перспективними та важливими за нової політичної реальності? Цю аналітичну записку присвячено пошукам відповідей на такі запитання. У ній наведено огляд умов, за яких ЄС та Україна входять до енергетичної трансформації, а також представлено аналіз експертних інтерв'ю з українськими та європейськими експертами щодо майбутньої співпраці Києва та західних партнерів у відповідній сфері.

1

ЗАБРАТИ З РУК КРЕМЛЯ ЕНЕРГЕТИЧНУ ЗБРОЮ

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року змінило політичний ландшафт у Європі та цілому світі. Кремль кинув виклик міжнародному праву, світовому порядку та нормам людяності. Дії Москви загрожують українській державі та нації знищенням, підважують демократію та свободу в країнах ЄС, створюють умови для продовольчої та економічної кризи в багатьох регіонах планети. Розраховуючи захопити всю Україну за декілька днів, Росія сподівалася на мляву реакцію з боку міжнародних партнерів Києва, зокрема з Європейського Союзу. Таке припущення будувалося на системі гібридних впливів, що їх Москва розбудовувала та використовувала протягом останніх двох десятиліть у Європі.

Енергетика посідала чи не ключове місце в російській стратегії упокорення держав ЄС. Продаючи відносно дешеві нафту та газ західним партнерам, Москва забезпечувала їхнє економічне зростання та гарантувала лояльне ставлення до себе, навіть під час агресивних дій проти третіх країн. Крім цього, маючи статус основного постачальника вуглеводнів до деяких держав ЄС, Росія могла використовувати його як інструмент для впливу на ситуацію всередині самого блоку. Так станом на 2020 рік понад 40 % усього природного газу, який було імпортовано до Об'єднаної Європи, надходило від «Газпрому». Крім цього, російські постачальники забезпечували майже третину всієї сирової нафти та понад половину всього твердого палива, ввезених до ЄС з-поза його меж¹.

Україна та деякі держави Центральної Європи пересвідчилися в тому, що Москва використовує енергетику як зброю ще взимку 2008 – 2009 років. Тоді Росія фактично зменшила обсяги транзиту газу на захід через українську територію, на декілька тижнів поставивши в скрутне становище Словаччину, Угорщину, Чехію, Молдову та частково Польщу, Румунію, Австрію і Німеччину. Ця ситуація стала сигналом для деяких країн регіону щодо необхідності поступової відмови від російського палива, яке Москва здатна використовувати для шантажу. Проте протягом наступних півтора десятиліття енергетична залежність ЄС від Кремля лише

поглиблювалася. Її красномовними виявами стали спорудження газогону «Північний потік 2», що тривало попри постійні застереження з боку України, Польщі та Литви², а також укладення 15-річного контракту на постачання газу між Угорщиною та «Газпромом», що фактично зробило Будапешт заручником паливного тиску Москви у розпал енергетичної кризи³.

Також за попередні десятиліття Росія посилила свої позиції в деяких центральноєвропейських країнах, здобуваючи контроль над їхніми системами постачання чи паливними підприємствами⁴. Зокрема це актуально для Болгарії та Румунії, де російські компанії володіють найбільшими нафтопереробними заводами. На додачу, Кремль скористався змінами клімату для своїх геополітичних цілей. У рамках Зеленого курсу ЄС газ було проголошено паливом перехідного періоду, що додатково захищало постачання з Росії. Зрештою, слід зауважити, що російська державна корпорація «Росатом» брала участь або була зацікавлена в спорудженні потужностей та/чи обслуговуванні атомних електростанцій у Болгарії, Фінляндії та Угорщині, а також постачала паливо подібним об'єктам до ряду європейських країн.

Утім енергетична залежність від Кремля не завадила ЄС рішуче відповісти на російське вторгнення до України. Від лютого 2022 року європейські інституції та країни-члени ухвалили дев'ять пакетів санкцій проти Кремля, а також неодноразово виділяли допомогу українським партнерам для підтримання фінансової стабільності держави й побороення загарбників. Зокрема ЄС вперше надав летальне озброєння третій країні для захисту демократії та територіальної цілісності.

Крім цього, Об'єднана Європа пішла на історичні перетворення, щоби захистити свою свободу та стратегічну автономію, зокрема в енергетичній сфері. Так у травні Європейська Комісія презентувала план REPowerEU, яким проголосила курс на відмову від російського

¹ <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html>

² <https://www.president.gov.ua/en/news/spilna-zayava-prezidenta-ukrayini-prezidenta-litovskoyi-resp-72173>

³ <https://www.direkt36.hu/en/orban-a-haboruban/>

⁴ <https://niss.gov.ua/news/statti/rosiyska-enerhetychna-polityka-yak-instrument-hibrydnoho-ruynuvannya-demokratychnoho>

викопного палива до 2030 року. Важливо, що Брюссель залишився відданим цілям декарбонізації навіть на тлі ймовірних енергетичних потрясінь найближчих років⁵. У цьому контексті слід окремо згадати п'ятий⁶ і шостий пакети санкцій ЄС проти Росії⁷. Ними країни-члени відмовилися від закупівель російського вугілля та російської нафти, що надходить морськими шляхами. Тимчасовий виняток було зроблено для тих країн, які отримують паливо з Росії через трубопроводи, насамперед Угорщини, Чехії та Словаччини, які не мають виходів до моря. Також європейським операторам заборонили фінансувати й страхувати танкери, що доставляють російську нафту до третіх країн. А вже восени країни ЄС почали обговорювати встановлення «стелі» для цін на російську нафту. Суть цієї ініціативи полягає в тому, що європейським компаніям заборонено страхувати та перевозити російське паливо, якщо воно буде коштувати більше за певну суму. Найімовірнішим сценарієм виглядає встановлення обмежень на рівні 65-70 доларів за барель. Однак європейські уряди поки не дійшли згоди щодо цього, а влада Угорщини взагалі виступає проти такої ініціативи загалом.

Відмова/заборона постачань російського газу може стати більшим викликом для ЄС, ніж аналогічні кроки щодо вугілля та нафти. Насамперед через політичні причини. Дотепер Європейська Рада та Рада ЄС не вносили окремо це питання на обговорення між представниками країн-членів. Хоча деякі з європейських держав, як от Польща, Литва та Болгарія⁸, фактично припинили відносини із «Газпромом». Неготовність Об'єднаної Європи до радикальних змін у цій сфері продиктовано інфраструктурою. Більшість газу з Росії до європейських споживачів надходили трубопроводами, насамперед до центральноєвропейських країн⁹. Переорієнтування на інших постачальників вимагає перебудови мережі газогонів, компресорних станцій і пунктів регазифікації (у випадку використання зрідженого природного газу – LNG), що потребує додаткового часу та інвестицій. Крім цього, вже протягом пів року уряд щонайменше однієї країни ЄС – Угорщини – заперечує можливість введення ембарго на російське блакитне паливо¹⁰, що блокує просування ініціатив у цьому питанні. Ба більше, представники офіційного Будапешта дедалі частіше наполягають на скасуванні вже введених обмежень проти Росії, пояснюючи це небажанням завдавати навіть тимчасову шкоду своїй економіці.

Тим часом Кремль продовжує використовувати енергетику для шантажу Європи, навіть попри введені обмеження. І головну роль у цьому відіграє найбільш болючий для ЄС вид палива – газ. Ще від літа минулого року Росія скорочувала обсяги його постачання на захід, створюючи штучний дефіцит на європейському ринку. Відтоді ціни на газ у Європі стали досягати рекордних показників в 1000 євро за одну тисячу кубометрів¹¹. Уже цього літа, після того, як «Газпром» припинив передавання блакитного палива через територію Білорусі, зменшив обсяги транзиту через Україну та поступово вивів з експлуатації газогін «Північний потік 1», ціни на газ на європейському ринку досягли 3300 євро за тисячу кубометрів¹². Також внаслідок цього в ЄС від весни 2022 року почали стрімко зростати ціни на електрику¹³, в окремих країнах блоку перевищуючи показники першої половини 2021 року у 7-8 разів¹⁴. Зрештою «Газпром» вдався до традиційної тактики залякування громадян європейських країн, пророкуючи їм замерзання взимку «навіть за повних газосховищ»¹⁵. Ці слова почали лунати після того, як вибухами було пошкоджено обидві нитки трубопроводу «Північний потік 1» та одну з двох ниток «Північного потоку 2». Ці події були вигідні Кремлю для обґрунтування відмови від подальшої експлуатації газогонів і необґрунтованого звинувачення країн Заходу в провокаціях проти себе.

Росія та її енергетичний шантаж не є єдиними викликами ЄС сьогодні. Але дії Кремля протягом останнього року точно стали ключовою причиною проблем, з якими Європа повинна впоратися протягом найближчих років. Залишаючи за дужками загрози у сфері «твердої» безпеки, можна говорити, що енергетика є рушієм усіх механізмів тиску Москви на стабільність європейських країн. Проте, попри всі виклики, лідери ЄС та багатьох країн-членів демонструють рішучість пройти шлях відмови від російського палива до кінця. Так Президентка Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн у зверненні щодо стану ЄС у 2022 році зазначила: «Це [перебудова енергетичної інфраструктури – авт.] коштує дорого. Але залежність від російського викопного палива коштує набагато дорожче. Ми повинні позбутися цієї залежності по всій Європі»¹⁶.

5 https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:fc930f14-d7ae-11ec-a95f-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF
 6 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2332
 7 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_2802
 8 <https://www.dw.com/en/russias-gazprom-halts-gas-supplies-to-poland-bulgaria/a-61602038> <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1728613/lithuania-bans-russian-gas-leaves-exception-for-transit-to-kaliningrad>
 9 <https://www.reuters.com/business/energy/how-can-europe-get-gas-if-russias-supply-is-disrupted-2022-05-11/>
 10 <https://hungarytoday.hu/viktor-orban-urges-eu-to-revise-the-sanctions/>

11 <https://edition.cnn.com/2021/09/23/business/europe-uk-energy-crisis/index.html> <https://www.fitchratings.com/research/corporate-finance/fitch-ratings-increases-gas-price-assumptions-for-2021-2022-02-09-2021>
 12 <https://www.euronews.com/my-europe/2022/08/25/europes-gas-prices-have-broken-a-new-record-how-high-can-they-go>
 13 https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Electricity_price_statistics#Electricity_prices_for_household_consumers
 14 <https://www.statista.com/statistics/1267500/eu-monthly-wholesale-electricity-price-country/>
 15 <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-10-12/gazprom-ceo-says-europe-could-freeze-even-with-full-gas-storage?leadSource=verify%20wall>
 16 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ov/SPEECH_22_5493

Також Високий представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель у зверненні до європейських послів звернув увагу, що дешевий російський газ не є безпечним, адже Москва використовує його для підриву демократії та єдності в ЄС. Відповідно, енергетичним контактам із Росією має настати край¹⁷. Варто згадати й промову Президента ФРН Франка-Вальтера Штайнмаєра, адресовану його співгромадянам після поїздки до України у жовтні: «У наших інтересах вирватися з нашої залежності від режиму, який посиляє танки проти сусідньої країни та використовує енергію як зброю. <...> Незважаючи на те, що зараз ми переймаємося інфляцією, цінами на енергоносії та війною, коли ця зима мине й ми виберемося з економічного спаду, ми просто не зможемо повернутися до того, як було»¹⁸.

Станом на тепер ЄС вдало дає раду із залишками енергетичної залежності від Росії, здебільшого щодо газу. Так Урсула фон дер Ляєн повідомила, що російська частка в імпорті блакитного палива до Об'єднаної Європи у вересні впала до 7,5 %, хоча на початку року становила понад 40 %¹⁹. Причому, це не одномоментне явище, а продовження тенденції: частка «Газпрому» у газових постачаннях до ЄС почала скорочуватися ще з весни, сягнувши 9 % наприкінці літа 2022 року²⁰. Росія більше не є монополістом на європейському ринку блакитного палива. Країнам Європи вдалося досягнути такого результату завдяки зменшенню попиту та втрат енергії²¹, збільшенню надходжень палива з інших третіх країн, особливо LNG із США²². Це зокрема призвело до того, що ціни на газ у ЄС почали знижуватися в середині вересня та станом на кінець жовтня досягнули найнижчих показників за 2022 рік²³. Також станом на жовтень 2022 року у ЄС було заповнено 92 % усіх газосховищ, що навіть перевищило домовлені краї-

нами-членами показники у 85 %²⁴. Зрештою на саміті Європейської Ради у жовтні лідери країн ЄС узгодили спільні закупівлі блакитного палива та обмеження цін на електроенергію, вироблену за допомогою газу²⁵.

Проте, попри такі оптимістичні тенденції, Європа ще може зіштовхнутися зі значними випробуваннями у сфері енергетики в найближчі місяці та роки. Зростання попиту на газ взимку змусить Брюссель і країни-члени інтенсифікувати пошуки нових джерел і потужностей для постачання палива. Важливу роль у гарантуванні енергетичної безпеки ЄС відіграватиме впровадження механізмів ефективного використання ресурсів і збільшення частки відновлювальних джерел, що потребуватимуть додаткових витрат і можуть створити тимчасові труднощі для промисловості й бізнесу. Також тимчасові труднощі на європейському паливному ринку може принести набуття чинності ембарго на російську нафту, зокрема на певний період ймовірно зростуть ціни на бензин.

Крім цього, в низки країн ЄС досі немає чіткого плану відмови від різних видів російського палива. Так уряд Угорщини, який вже відкрито виступає за скасування санкцій проти Кремля, досі не представив пропозицій щодо альтернатив нафті та газу з Росії. Лідери Чехії та Словаччини уклали низку контрактів на постачання LNG через термінали на Північному, Балтійському та Середземному морях, однак поки не знайшли комплексного рішення для заміщення російської нафти. Болгарія зіштовхнулася із шантажем «Газпрому» на фоні відтермінування запуску грецько-болгарського газового інтерконектора. Також у Софії поки не обговорювали долю найбільшого нафтопереробного заводу країни, що належить російській компанії Lukoil. Ці та інші країни потребують політичної та фінансової допомоги від європейських партнерів у забезпеченні паливної незалежності.

17 https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-ambassadors-annual-conference-2022-opening-speech-high-representative-josep-borrell_en

18 <https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/EN/Frank-Walter-Steinmeier/Reden/2022/221028-Strengthening-everything-that-connects-us.html>

19 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_22_5964

20 <https://www.icis.com/explore/resources/news/2022/09/05/10802649/ttf-jumps-on-nord-stream-as-new-lng-terminal-prepares/>

21 https://www.icis.com/explore/resources/news/2022/10/10/10812901/european-demand-falls-but-greater-savings-needed-this-winter/?group_id=85

22 <https://www.icis.com/explore/resources/news/2022/10/28/10733319/topic-page-war-in-ukraine-gas-crisis/>

23 <https://www.icis.com/explore/resources/news/2022/10/28/10819980/ukraine-moldova-boosting-imports-amid-falling-spot-prices/>

24 <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/gas-storage-capacity/>

25 <https://www.politico.eu/article/eu-leaders-progress-energy-price-cap-euco-summit-conclusions-olaf-scholz/>

2

ЕНЕРГЕТИЧНІ ВИКЛИКИ УКРАЇНИ

Україна повинна бути частиною механізмів подолання вказаних в попередньому розділі викликів, а також енергетичних перетворень ЄС: як кандидат на вступ до Об'єднаної Європи, як країна з розгалуженою газотранспортною мережею та численними сховищами, як додаткова потужність у гарантуванні безпеки блоку. Долучення до спільної європейської стратегії звільнення від паливної залежності та декарбонізації продиктовано й потребою повоєнного відновлення України. Цей процес може стати рамкою для стрімких реформ енергетичного сектору країни, неможливих для швидкого втілення за інших умов. Так Канцлер ФРН Олаф Шольц у жовтні 2022 року вказав на потребу не лише відбудувати, але й модернізувати українську державу: «Це могла б бути Україна, яка є великим виробником «зеленої» енергії, постачальником промислової й сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю, передова країна у сфері цифрових технологій, чий ІТ-фахівці одні з найкращих у світі, член ЄС з відповідною інфраструктурою і законодавчою рамкою»²⁶.

Водночас енергетична співпраця з Об'єднаною Європою загалом і з країнами-членами на двосторонньому рівні є критично важливою для України в ці дні. Зараз, коли українські Сили оборони успішно обороняють і звільняють територію своєї держави від російських загарбників, Росія вдається до терору, обстрілюючи електростанції та розподільчі пункти. Руйнуючи енергетичні потужності України, Кремль прагне прикрити власні поразки на полі бою та підштовхнути Київ до заморожування бойових дій, що зафіксувало б тимчасову незаконну анексію українських територій на тривалий час. Підтримка з боку ЄС в цей час є необхідною за таких умов.

Україна вже не перший рік проходить через енергетичну трансформацію. Попри це, країна не була вповні готова до нинішньої кризи у сфері енергетики в Європі. У 2020 році залежність України від іноземних джерел енергії становила 34,1 %. Оскільки ця частка сягала 43,1 % у 2000 році, можна говорити, що держава до-

сягла значних успіхів у цій сфері²⁷. Основною причиною таких змін є розрив відносин із Кремлем. Протягом незалежності Україна часто ставала безпосереднім об'єктом російського паливного шантажу; з кінця 1990-х років чимало перемовин та криз у відносинах між Києвом і Москвою зосереджувалися довкола питань закупівель і транзиту газу. Україна почала відмовлятися від палива північно-східного сусіда, коли російські війська вперше незаконно вдерлися на частину української території у 2014 році. Цей процес відбувався в різних вимірах. У 2022 році розрив економічних відносин з Росією, зокрема в енергетичній сфері, став синонімом виживання країни та моральним обов'язком перед усіма її жителями, які постраждали від російської агресії. Фактично, сьогодні Київ не купує жодних енергоносіїв у Москви. Таким чином, українська держава стала першою у Європі, яка повністю відмовилася від російського палива.

За останні три десятиліття Україна значно скоротила енергоспоживання: у 1990-х роках середній рівень був на 31,5 % нижчим, ніж за попередні десять років; на початку 2000-х – на 21,5 % менше; а у 2010-х – на 24,6 % нижчим²⁸. Перші два показники пов'язані як із загальним скороченням промислового виробництва, так і з плавною модернізацією інфраструктури. У третьому десятилітті виникли нові обставини: чимало потужностей на тимчасово окупованій Росією території України перестали враховувати у статистиці держави, попри те, що деякі з цих районів продовжували отримувати електроенергію з української вільної території. Що стосується структури енергоспоживання, основною тенденцією за останні кілька років стало зменшення залежності країни від природного газу: з 46,8 % від загального енергоспоживання у 2000 році до 31,2 % – у 2020 році. Вугілля склало 28,9 %, атомна енергетика – 20,9%, а нафта – 13,3% у 2020 році. Важливо зазначити, що атомні потужності стали страховими для України в умовах відмови від російського палива. Протягом десятиліття до 2014 року їхня частка в кінцевому енер-

²⁷ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_IND_ID_custom_1851622/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=72cae929-3952-46b9-b363-f2a978a1fd64

²⁸ <https://ourworldindata.org/grapher/energy-consumption-by-source-and-region?stackMode=absolute&country=~UKR>

²⁶ <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/10/25/7149343/>

госпоживанні країною становила 15 – 17 %; після 2014 року вона коливалася вже в межах 19 – 23 %. Крім того, у 2021 році, зважаючи на проблеми із закупівлями газу (частка цього палива в споживанні склала 28,2 %), спричиненими його високою ціною, частка атомних потужностей у загальному генеруванні зросла до рекордних 23,4 %²⁹.

У 2020 році нафта та її похідні становили 38,9 % від загального обсягу імпорту енергоносіїв до України. Решту часток розподілили тверде викопне паливо (переважно вугілля) із 35,9 %, газ із 24,3 % та електроенергія з 0,8 %³⁰. Основними постачальниками нафти й супутніх продуктів тоді були Росія (33,2 % від загального обсягу відповідних закупівель) та Білорусь (32,6 %). Менші частки припадали на Азербайджан (7,8 %), Литва (7,7 %), Туреччина (3,5 %), Казахстан (3,3 %)³¹. При цьому, обсяг внутрішнього українського виробництва нафти та похідних тоді сягнув 93 % від обсягу імпорту³².

Також у 2020 році найбільшими іноземними постачальниками газу до України були компанії зі Словаччини (35,5 % відповідного імпорту), Швейцарії (19,6 %), Угорщини (16,7 %), Німеччини (9,6 %), США (9 %) та Польщі (6,2 %)³³. Фактично, вони надавали українським партнерам газ, який раніше ті закуповували в Росії. З 2015 року Україна не купує блакитне паливо в російської сторони напряму. У 2020 обсяги внутрішнього виробництва природного газу в Україні перевищили обсяги імпорту у 2,2 рази³⁴.

Також у 2020 році основними джерелами українського імпорту твердого викопного палива були Казахстан (7,4 %), США (19,8 %), і Росія (69,7 %)³⁵. При цьому обсяг власного виробництва в 1,96 рази перевищував обсяги закупленого³⁶.

Крім того, у 2020 році Україна виробила 119 332 гігават-годин електрики³⁷, імпортувавши 2 720 гігават-годин³⁸. Основним іноземним постачальником цього виду енергії для українських споживачів була Словач-

чина (56,1 % відповідного імпорту), за нею йшли Угорщина (27,5 %), Білорусь (7,5 %), Росія (5,1 %) та Румунія (3,8 %). Атомні електростанції України виробили 51,9 % електроенергії в країні у 2020 році, теплові електростанції – 35,9 %, гідроелектростанції – 5,4 %, світлові – 4,1 %, вітрові – 2,4 %³⁹.

Повернення видобувних і генерувальних потужностей України, розташованих на тимчасово окупованих Росією територіях, становило одну з найбільших енергетичних проблем країни до лютого 2022 року. Іншими викликами були збереження статусу транзитера російського газу в умовах будівництва газопроводів в обхід України, підписання довгострокової угоди між Угорщиною та «Газпромом», а також ймовірне зменшення обсягів транспортування палива з Росії в румунському, словацькому та польському напрямках. Рішення Кремля про повномасштабне вторгнення усунуло деякі з цих проблем, додавши нові – суттєвіші. Наприкінці 2021 – початку 2022 року російські постачальники скоротили обсяги транзиту газу через Україну на понад 60 %⁴⁰. Уже після лютого 2022 року ці показники зменшилися ще щонайменше на третину⁴¹. Тоді ж було припинено постачання палива «Газпромом» до Європи через Білорусь і Польщу⁴². Зрештою, на початку вересня Росія припинила експлуатацію «Північного потоку 1»⁴³. Таким чином, «Турецький потік» і, меншою мірою, трубопроводи на українській території сьогодні залишаються єдиним засобом доставлення російського газу до Європи.

Угода між «Газпромом» і Україною про транзит російського газу діє до 2024 року. ЄС вирішив поступово розірвати енергетичні відносини з Кремлем, а сама Росія самостійно скоротила свою частку в іноземних постачаннях газу на європейський ринок до рекордно низького рівня. Що стосується енергетичних контактів Києва та Москви, то українська сторона не може повернутися до них через безпекові, політичні та економічні причини. Будь-які контакти у цьому контексті неможливі до повного залишення території України російськими військами, визнання здійснених ними воєнних злочинів і відшкодування Росією завданих збитків. Тож чинна транзитна угода щодо газу між Києвом і Москвою найімовірніше буде останньою. Вірогідно, подібні результати чекають і на російську нафту, яку передають до Європи територією України. Транспортування трубопроводом «Дружба» зараз є лише тимчасовим винятком для країн Центральної Європи, які мають знайти альтернативні джерела постачання до

29 <https://ourworldindata.org/grapher/share-energy-source-sub?country=~UKR>

30 <https://ec.europa.eu/eurostat/web/energy/data/energy-balances>

31 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_TI_OIL_custom_3302704/default/table?lang=en

32 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_CB_OIL_custom_3302779/default/table?lang=en

33 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_TI_GAS_custom_3302775/default/table?lang=en

34 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_CB_GAS_custom_3302804/default/table?lang=en

35 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_TI_SFF/default/table?lang=en&category=nrg.nrg_quant.nrg_quanta.nrg_t.nrg_ti

36 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_CB_SFF_custom_3302839/default/table?lang=en

37 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_CB_E/default/table?lang=en&category=nrg.nrg_quant.nrg_quanta.nrg_cb

38 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_TI_EH/default/table?lang=en&category=nrg.nrg_quant.nrg_quanta.nrg_t.nrg_ti

39 https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/energ/pve/arh_pve_u.htm

40 <https://hromadske.ua/posts/rosiya-u-sichni-zmenshila-tranzit-gazu-cherez-ukrayinu-majzhe-na-60>

41 <https://tsoua.com/news/pat-gazprom-ne-skorystavsya-mozhlyvisty-zbilshennya-tranzytu-do-yes-cherez-gvs-sudzha/>

42 <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-12/russia-bans-gas-flows-to-europe-through-key-yamal-pipeline>

43 <https://www.dw.com/en/nord-stream-1-russias-gazprom-announces-indefinite-shutdown-of-pipeline/a-63006660>

кінця 2023 року⁴⁴, згідно із шостим пакетом санкцій ЄС. Ера російських вуглеводнів у Європі добігає кінця. Крім того, враховуючи активні бойові дії, тимчасову окупацію Росією частини території України та часті провокації з боку Кремля, офіційний Київ наразі не в змозі гарантувати безпеку проходження нафти (чи будь-якого іншого палива) через територію своєї країни⁴⁵.

У результаті Україна в найближчі роки перестане бути транзитером російського газу і, швидше за все, нафти. За цих обставин країна повинна посісти нове місце в енергетичній системі ЄС, а також знайти нові джерела постачання палива. Українські газосховища – найбільші на континенті. Вони можуть допомогти європейським партнерам пережити найважчі періоди зимового сезону. Крім цього, вже сьогодні Україна обговорює можливі варіанти постачання блакитного палива та збільшення імпорту нафти із західного та південно-західного напрямків. Польська⁴⁶, словацька та угорська⁴⁷ газотранспортні мережі в перспективі здатні відкрити можливості для надходження LNG до України із портів на Адріатичному та Балтійському морях. Представники «Оператора газотранспортної системи України» раніше заявляли про намір почати імпорт газу з Азербайджану⁴⁸, а цього року представники компанії обговорювали можливості отримання LNG з грецьких і турецьких портів⁴⁹. Проте для цього необхідно відновити повноцінну роботу Трансбалканського коридору, для чого потрібні домовленості між Києвом, Кишиневом, Бухарестом і Софією, так само як й інтерес до проєкту з боку відповідних столиць⁵⁰.

Природно, російська агресія актуалізувала питання переходу України на альтернативні джерела у виробленні енергії. Збільшення частки таких потужностей є одним із способів забезпечення енергетичної незалежності країни. Українська держава не виконала зобов'язання перед ЄС, взяті на себе в рамках впровадження Директиви 2009/28/ЄС і Національного плану дій з відновлюваної енергетики до 2020 року: частка ВДЕ у кінцевому енергоспоживанні у 2020 році становила 5,6%⁵¹, хоча планований показник становив 11%⁵². При цьому Державне агентство з енергоефективності та енергозбе-

реження провело власний розрахунок частки відновлювальних джерел в кінцевому енергоспоживанні, з урахуванням нормалізації ГЕС та ВЕС, енергії теплових насосів та мультиплікатора електроенергії, спожитої транспортом. Згідно з даними відомства, на цей вид енергетики припало 9,2% в кінцевому споживанні, що також не відповідає цільовому показнику⁵³.

Проте, слід зазначити, що частка альтернативних джерел у загальному виробництві та кінцевому енергоспоживанні в Україні незмінно зростає з 2012 року⁵⁴. У 2020 році держава увійшла до топ-5 країн Європи за темпами розвитку сектору⁵⁵. Проєкт Національного плану дій з розвитку відновлюваної енергетики до 2030 року пропонує встановити мету у 27% ВДЕ в кінцевому енергоспоживанні України⁵⁶. Водночас український уряд у 2020 році почав перемовини з ЄС про приєднання до Європейського Зеленого Курсу⁵⁷. Долучення до цієї ініціативи додатково стимулювало б українську державу збільшувати частку альтернативних джерел у виробництві енергії та давало б доступ до інвестицій для реалізації такої цілі. Також 2021 року Кабінет Міністрів ухвалив схвалив Оновлений національний визначений внесок України до Паризької Угоди (НВВ2). Уряд поставив мету до 2030 року скоротити викиди парникових газів до рівня 35% порівняно з 1990 роком⁵⁸.

Проте найбільшим викликом у сфері енергетики для України сьогодні залишається власне потреба протистояти російським атакам. Відповідь на нього потребує термінових дій. Російська армія тимчасово окупувала території, де розташовано значні потужності для генерування електрики та родовища викопного палива. Зокрема це найбільша у Європі Запорізька атомна електростанція, теплові електростанції на Донеччині та Луганщині, Каховська гідроелектростанція. Крім того, у Дніпропетровській, Миколаївській, Херсонській і Запорізькій областях сконцентровано найбільші потужності альтернативної енергетики України. Частина з них перебуває на тимчасово окупованій території. Близько 30-40% електростанцій, які працюють на ВДЕ, у південних і східних регіонах країни було пошкоджено⁵⁹.

Протягом першого етапу війни після лютого 2022 року загарбницькі війська часто спрямовували свої ракетні та артилерійські обстріли на нафто- та газозберіжні об'єкти та підприємства, зокрема в Кременчуці, Одесі, Житомирі, Львові та інших містах. Це створювало дефіцит зокрема на ринку бензину в Україні.

⁴⁴ <https://www.reuters.com/markets/commodities/slovakia-expects-eus-solidarity-russian-crude-sanctions-impact-ministry-2022-06-03/>

⁴⁵ <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3480158-ukraina-ne-moze-garantuvati-bezpeku-tranzitu-gazu-okupovanimi-rt-teritoriami-naftogaz.html>

⁴⁶ <https://tsoua.com/news/ukrayinskym-trejderam-vidkryvsya-rozshyrenyj-dostup-do-lng-terminaliv-u-polshhi-ta-krayinah-baltiyi/>

⁴⁷ https://biz.censor.net/news/3306719/ukrayina_domovylas_pro_vidkryttya_fizychnogo_importu_gazu_z_ugorschyny_onovleno

⁴⁸ <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3266525-azerbajdzan-moze-stati-novim-potencijnim-dzerelom-postacanna-gazu-v-ukrainu.html>

⁴⁹ <https://tsoua.com/news/chy-zamerzne-yevropa-yakshho-putin-perekrye-gazovyj-ventyl-i-de-bratyme-gaz-ukrayina-intervyu-z-sergiyem-makogonom/>

⁵⁰ <https://tsoua.com/news/ogtsu-stvoryv-peredumovy-dlya-zapusku-transbalkanskogo-korydor/>

⁵¹ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/energy/data/energy-balances>

⁵² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80#Text>

⁵³ <https://sae.gov.ua/uk/news/4043>

⁵⁴ https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/energ.htm

⁵⁵ <https://razumkov.org.ua/statti/sector-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny>

⁵⁶ <https://mepr.gov.ua/news/40109.html>

⁵⁷ http://prismua.org/green_deal_1/

⁵⁸ <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-cili-klimatichnoyi-politiki-ukrayini-do-2030-roku>

⁵⁹ https://razumkov.org.ua/statti/sector-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny#_ftn25

Від вересня 2022 року російські війська вдалися до повторюваних масивних атак на електростанції та розподільчі мережі країни. За повідомленнями української влади, станом на кінець листопада пошкоджено близько 50% енергетичної інфраструктури України⁶⁰. Голова «Укренерго» Володимир Кудрицький зазначив, що в країні пошкоджено майже кожен ТЕС, ГЕС і вузлову підстанцію⁶¹.

Українські енергетичні компанії зазнали збитків на сотні мільйонів доларів. Системні атаки російських військ вичерпали їхній запас запчастин і обладнання для ремонту. Водночас, виведення потужностей із ладу повітряними нападами призводить не лише до відімкнення електрики в населення та підприємств, але й ускладнює подання води, опалення та зв'язку. Крім того, в небезпечній ситуації опиняються всі атомні електростанції України, які залишаються знеструмленими через пошкодження мережі. Це створює загрозу не лише для української, але й для інших держав. Не слід також забувати, що російські окупанти використовують захоплену Запорізьку АЕС для шантажу та терору населення України та всієї Європи.

Водночас російські повітряні атаки на енергетичну інфраструктуру створюють нові супутні виклики. Зокрема

наприкінці листопада в Україні різко зріс попит на бензин, адже громадяни використовують його для електрогенераторів під час відімкнення централізованого постачання електрики⁶². Ця обставина може створити новий дефіцит пального на автозаправних станціях країни, як це було навесні 2022 року.

За таких умов Україна потребує оперативної підтримки з боку західних партнерів у постачанні додаткових обсягів енергії, ремонті потужностей (як через фінансування, так і через фактичне постачання матеріально-технічних ресурсів), а також у наданні відповідної зброї для захисту своєї інфраструктури. У цьому сенсі можна лише привітати заяву Європейської комісії з питань енергетики Кадрі Сімонс про те, що ЄС забезпечить Україну необхідними обсягами енергії на фоні постійних атак⁶³. Так само слід привітати оперативні кроки європейських партнерів у посиленні української протиповітряної оборони, зокрема офіційного Берліна в наданні систем протиповітряної оборони IRIS-T, для захисту від російських ракетних атак. Зі свого боку, Уряду України варто також передбачити надання необхідних фінансів національним енергетичним компаніям і вдосконалити модель ринку електричної енергії через підвищення граничної межі обмежень цін (price cap).

⁶⁰ <https://www.unian.ua/economics/energetics/okupanti-poshodili-vzhe-blizko-50-ukrajinskoji-energetichnoji-infrastrukturi-zelenskiy-12050670.html>

⁶¹ <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63718624>

⁶² https://www.youtube.com/watch?v=yB9Bu8axcEE&ab_channel=%D0%A2%D0%A1%D0%9D

⁶³ <https://www.dw.com/uk/rf-poskodila-40-vidsotkiv-energeticnoi-infrastrukturi-ukraini-zelenskij/a-63618841>

3

МІСЦЕ УКРАЇНИ НА ЕНЕРГЕТИЧНІЙ КАРТІ ЄС (АНАЛІЗ ЕКСПЕРТНИХ ІНТЕРВ'Ю)

Проведені в межах цього проєкту експертні інтерв'ю продемонстрували спільне розуміння експертами комплексу викликів та загроз, які стоять перед енергетичними системами України та інших країн Європи. Водночас у контексті потенційних шляхів розв'язання наявної кризи респонденти висловили почасти різні, однак взаємодоповнювальні позиції.

3.1 ВИКЛИКИ ДЛЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ СИСТЕМ

Відповідаючи на запитання про основні виклики для України в енергетичній сфері станом на середину 2022 року – як короткострокові, так і довготермінові – всі експерти поставили на перше місце саме безпековий чинник, викликаний розв'язанням Російською Федерацією повномасштабної війни проти України у лютому цього року. В першу чергу в цьому контексті всі експерти звернули увагу на фізичне знищення енергетичної інфраструктури України – ТЕЦ, підстанції, лінії електропередач, газову інфраструктуру тощо. Важливо відзначити, що опитані фахівці вказували на наявність цієї проблеми ще до початку цілеспрямованих ударів російськими військами по енергетичній інфраструктурі у вересні-листопаді цього року.

Другим безпековим аспектом, який став спільним у відповідях усіх опитаних експертів, є загроза ядерного та більш загально енергетичного тероризму. Усі респонденти в цьому контексті згадали ситуацію з окупацією російськими військами території Запорізької АЕС та використання її як політико-безпекового важелю для тиску на український уряд та залякування населення. Президентка DiXi Group Олена Павленко, наприклад, також вказала на те, що захоплення ЗАЕС несе також і абсолютно вимірювані ризики для системи енергопостачання України: станція була одним з ключових виробників електроенергії в українській системі, і намагання росіян під'єднати її винятково до російської системи та систем тимчасово окупованих територій є загрозливою перспективою.

Крім цих двох аспектів, в межах опису наявних загроз експерти наводили й інші ситуації, які становлять комплекс поточних труднощів. До прикладу, експертка у сфері енергетики Олена Осмолівська наголошувала на зміні попиту на енергію як в промисловості, так і серед побутових споживачів. На її думку, така зміна значно ускладнила можливість прогнозування та підготовки до зимового періоду. На думку Олени Павленко, проблемою також є наявна криза з постачанням нафти та нафтопродуктів до України, яка додатково ускладнюється флюктуативними цінами на міжнародному ринку. Економічний консультант у відділі енергетичної та кліматичної політики німецького аналітичного центру Berlin Economics Рувен Штуббе під час інтерв'ю зазначив, що в середньостроковій перспективі протягом економічного та інфраструктурного відновлення для України стане важливим питанням децентралізації та реорганізації енергетичної системи та її критичних компонентів – спорудження нових потужностей, впровадження більшої частки відновлювальних компонентів та стратегічне планування щодо поступового відходу від вугільної та ядерної генерації в перспективі 10-20 років. Ольга Белькова додатково вказує на питання наявності безпечних та чинних коридорів для імпорту енергоресурсів – як для природного газу та нафтопродуктів, так і для імпорту електроенергії. На її думку, додатковою проблемою також є різкі стрибки цін на більшість базових енергоносіїв, викликані агресією Росії та необхідністю санкцій західних партнерів проти країни-агресорки.

Голова проєкту Power і старший програмний менеджер польського аналітичного центру Forum Energii Александра Гавліковська-Фик та Мачей Заневіч відповідно, оцінюючи наявні ризики для енергетичного сектору Польщі, вказували в першу чергу на проблеми опалювального сезону та труднощі із пошуком альтернативних постачальників вугілля та природного газу (до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну саме Росія була ключовим експортером вугілля в Польщу). У довгостроковій перспективі вони відзначили, що однією з центральних проблем для Польщі, як і для всіх країн Європи, стане декарбонізація та перехід на широкий спектр відновлювальних джерел енергії. Водночас Александра Гавліковська-Фик відзначила, що на відміну від багатьох інших європейських держав, Польща фактично не зазнала втрат від кризи на міжнародному нафтовому ринку.

3.2 МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ВИХОДУ З НАЯВНОЇ КРИЗИ

Відповідаючи на запитання про можливі рішення для наявних кризових явищ, експерти в першу чергу вказували на необхідність оперативного відновлення зруйнованих і пошкоджених енергетичних об'єктів України. Навіть в період посиленого військового протистояння необхідно вкладати значні ресурси та час в підтримку стабільної роботи критичної інфраструктури.

У довгостроковій перспективі, на думку Олени Павленко, Україна має приєднатися до загальноєвропейського тренду відмови від викопних видів палива. У короткостроковій перспективі, вважає експертка, важливо розробити стратегію мінімального використання газу на зимовий період.

Ключовий інструмент розв'язання проблем енергетичного сектору, на думку Олени Осмоловської – це кошти, які українська держава має заробляти на експорті надлишкової енергії, дерегуляції паливного ринку та розширенні інфраструктурного потенціалу. Вона уточнює, що в першу чергу йдеться про зароблені гроші, а не кредитні, тому вони стануть важливим підґрунтям стійкості української енергетичної системи.

Схожу думку висловлює і Рувен Штуббе, вказуючи на необхідність пошуку та залучення інвесторів в енергетичну галузь в довгостроковій перспективі. Це також включає в себе широкоформатну співпрацю з міжнародними партнерами, які можуть допомогти Україні фінансово.

Говорячи про посилення стійкості польської енергетичної системи, Александра Гавліковська-Фик вказала на необхідність рухатися в загальноєвропейському тренді пошуку альтернативних постачальників та «неросійських джерел палива». Другим важливим пунктом, особливо в короткостроковій перспективі, було названо ощадливе використання наявних ресурсів як промисловістю, так і звичайними споживачами.

3.3 ЕНЕРГЕТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ З ЄС

Всі опитані експерти схвально відгукувалися як про сам факт приєднання України до загальноєвропейської енергетичної системи ENTSO-E, так і про ті реформи, які Україна здійснила в секторі від 2014 року. Фахівці також відзначили вкрай важливий для України комерційний бік цього процесу, адже початок співпраці між Україною та ЄС на такому рівні став важливою складовою експортного балансу України та дозволив суттєво підвищити доходи українського енергетичного сектору. Також всі опитані відзначили, що така співпраця може стати і важливим елементом страхування української енергетичної системи на випадок надзвичайних ситуацій, які є майже неунікненними в умовах повномасштабної війни, розв'язаної Російською Федерацією.

Мачей Занєвіч водночас відзначив, що активна енергетична співпраця між Польщею та Україною існувала і раніше, ще до приєднання до ENTSO-E. На його думку, саме недостатнє постачання електроенергії в ЄС створило сприятливі передумови для співпраці України та Польщі та подальшої інтеграції України в загальноєвропейську систему. «Ми маємо спільні інтереси, маємо політичну волю, щоби збільшувати співпрацю. Це причина, чому було прийнято рішення відновити лінію транспортування електрики між Хмельницьким і Жешувом. Вона має запрацювати вже в грудні цього року, тож ми зможемо збільшити постачання електроенергії з 210 мегават до 1,2 гігават», – зазначив експерт.

Окремо слід відзначити, що деякі респонденти вказали на необхідність продовження реформ українських ринків електроенергії та палива для подальшої інтеграції в єдині ринки ЄС. Вони розглядали цей процес, з одного боку, як спосіб реагування на нинішні кризові явища, а з іншого боку, як передумову сталого розвитку української енергетики. Так Ольга Белькова розглядає інтеграцію до ринку ЄС як один із викликів, проте водночас як пріоритет для України. За словами експертки, перебування у спільному європейському енергетичному просторі дозволить країні використовувати свої ресурсні переваги, а також простіше знаходити джерела для поповнення нестачі.

Олена Осмоловська зауважила, що реформи в енергетичному секторі, впровадження Директив ЄС, які українська держава розпочала у 2015 році, створили умови для того, щоби 2022 року Україна долучилася до ENTSO-E. Це допомогло як у плані реагування на російську агресію, так і в здобутті статусу кандидата на вступ до ЄС. Експертка наголосила на тому, що надалі необхідне розширення комерційної синхронізації українського ринку електрики з європейським, щоби національні виробники могли постачати енергію до ЄС.

Схожу думку висловив Рувен Штуббе, який вказав на потребу наблизити регуляції та вирішити технічні проблеми в українській мережі для її повної синхронізації з європейською. Це питання важливе для ЄС, який зіштовхнувся з різким зростанням цін на електрику та зацікавлений у нових постачальниках, а також для України, електричний ринок якої може виграти через участь європейських гравців і збільшення конкуренції в довгій перспективі. Крім цього, фахівець підкреслює, що продаж українських мегават до ЄС – це джерело доходу для української держави, тож Київ має бути зацікавлений у доступі до західного ринку електрики, особливо в умовах війни.

Мачей Занєвіч звернув увагу, що до початку масштабних атак Росії на українську енергетичну інфраструктуру в Україні був надлишок електрики. Країна була спроможна постачати цей вид енергії до ЄС за нижчими цінами, ніж була на європейському ринку. Це було важливо з огляду на конкретне кризову ситуацію.

Водночас у довгостроковій перспективі, відзначає експерт, така обставина може стати викликом: занижені (неринкові) ціни на енергоносії з України можуть стати приводом скепсису з боку європейських гравців щодо українських партнерів, а також створювати труднощі для ринку ЄС. Для створення конкурентних умов для всіх сторін необхідне впровадження європейських регуляцій Україною.

Олена Павленко зазначила, що наразі ситуація на українських ринках електрики та газу викривлена, адже споживачі – і населення, і промисловість – сьогодні не платять і не здатні платити ринкову ціну за енергоносії. Це змушує постійно відшукувати кошти для субсидювання та унеможлиблює внутрішнє накопичення ресурсів для розвитку відповідних галузей. Для цього потрібні зовнішні інвестиції. Для того, щоби вкладники ззовні зацікавилися в проєктах в Україні, говорить Олена Павленко, потрібне створення ринків – із чіткими правилами, обміном даних, дотриманням термінів і створенням умов для заробітку. На це звернув увагу й Рувен Штуббе, говорячи, що зрозумілі та сталі умови на ринку дозволяють інвесторам прогнозувати свій прибуток і не боятися вкладень. Постачання ж палива за нижчими, ніж ринкові, створює брак фінансування для компаній і ставить під загрозу інновації.

Олена Осмоловська також сказала, що імпорт енергоносіїв за ринковими цінами та продаж національним споживачам за зниженим тарифом є логічним, з огляду на нинішні умови, проте створює значний дефіцит у фінансуванні енергетичної галузі. Як приклад вдалого рішення в цьому контексті вона навела дії на ринку автомобільного палива: навесні держава знизила податки на нього та зняла регулювання цін – і це допомогло налагодити постачання бензину та збалансувало ринок.

3.4 РЕАКЦІЯ ЄС НА ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ШАНТАЖ РОСІЇ

У контексті загальноєвропейського реагування на загрози шантажу Росією на темі природного газу, нафти та вугілля, всі експерти відзначили досі оперативне реагування інституцій ЄС на нову загрозу та введення санкцій проти РФ. Водночас усі опитані фахівці вказали на той факт, що позиція різних країн ЄС різько відрізняється, і кожна з них – залежно від російських паливних ресурсів – обирає індивідуальну позицію щодо загальноєвропейського санкційного режиму. Очевидно, що така різниця в позиціях ускладнює посилення і підтримку наявного режиму санкцій.

Олена Павленко вказала на те, що Угорщина досі відіграє деструктивну роль для загального санкційного режиму ЄС.

Олена Осмоловська нагадує, що Україна має наразі багаторічний практичний досвід опору російському

енергетичному шантажу, тому ефективно консулює і європейські інституції, і окремі уряди в тому, як саме протистояти агресивній енергетичній політиці РФ. Проте для більшості європейських країн – в першу чергу, Німеччини – основні кроки має бути зроблено на рівні власне цих країн.

Ольга Белькова звернула увагу, що Україна має чималі сховища для природного газу, які країни ЄС могли б використовувати для запасання та подальшого реекспорту під час кризових періодів.

Рувен Штуббе констатує, що для Європейського Союзу існує дві нагальні потреби, які допомогли б йому дійсно ефективно реагувати на російський енергетичний шантаж – це опосередковане зменшення економічного навантаження на споживачів, і запровадження заходів, які будуть компенсувати витрати найбільш вразливих груп споживачів.

Александра Гавліковська-Фик підкреслила, що «Польща ще до війни дуже чітко давала зрозуміти про небезпеку залежності від російських енергоносіїв». У довгостроковій перспективі як для Польщі, так і для ЄС загалом, важливо буде все більше інвестувати у відновлювальні джерела енергії, щоби унеможливити повторне потрапляння в залежність від викопних ресурсів, які постачає Російська Федерація.

3.5 ЗЕЛЕНИЙ КУРС ЄС ТА АГРЕСІЯ РОСІЇ

Всі експерти, опитані в межах цього дослідження, схвально відгукнулися про можливість долучення України до Зеленого курсу ЄС. Хоча наразі юридично Україна як країна-кандидат не може стати повноцінною частиною цієї політики (Павленко), проте з точки зору ресурсно-технічного потенціалу та можливого позитивного впливу держава вже здатна бути конструктивною частиною цього процесу (Осмоловська).

У цій темі експерти також відзначали важливість вторинних заходів та засобів, які допоможуть забезпечити Україні долучення до європейських форматів співпраці та успішну трансформацію власної енергетичної системи. Більшість експертів відзначили важливість введення додаткових інновацій та вливання коштів в інфраструктурні проєкти, які дозволять забезпечити енергетичну складову.

Проте усі опитані фахівці зазначали, що у відносинах ЄС та України, а також конкретно у відносинах України та Польщі (Александра Гавліковська-Фик та Мачей Заневіч) спільна політика щодо зеленого переходу, подальшої декарбонізації та відмови від викопного палива є довгостроковою, стратегічною перспективою. Поточні тактичні завдання не дозволяють в короткій перспективі говорити про успішність будь-яких ініціатив в цій сфері.

Також Олена Осмоловська зауважила, що російська агресія стала *crash-test*ом для політики Зеленого курсу ЄС, проте водночас актуалізувала потребу переходу на відновлювальні джерела енергії. За її словами, зараз актори в Європі більш практично дивляться на альтернативні джерела енергії, зокрема на сонячні батареї та на водень. У цьому контексті, зазначила вона, Україна може бути складовою європейського Зеленого курсу. Зокрема у прагненнях європейських акторів перевести свою промисловість на забезпечення воднем можуть знадобитися українські електрика та вода, а українська держава може виграти від інвестицій у цей сектор. Олена Павленко звернула увагу на те, що до повномасштабного вторгнення гравці з окремих країн ЄС, насамперед Німеччини, висловлювали зацікавлення в налагодженні виробництва водню в Україні. За її словами, ця перспектива досі залишається актуальною: українська сторона готова до такої співпраці, однак потребує відповідних зовнішніх інвестицій.

Ольга Белькова резюмувала, що розвиток генерування водню в Україні можливий, але в українській державі сьогодні є нагальні задачі з подолання кризових явищ. За її словами, Україна на теперішній момент не готова самостійно інвестувати в спорудження відповідної інфраструктури та проводити необхідні дослідження. Тож, на її думку, пріоритетом для української сторони сьогодні є декарбонізація на основі тих джерел, які не вимагають таких інвестицій, як водень. Якщо у зовнішніх гравців є зацікавлення у розвитку такої співпраці з Україною, то витрати на ці проєкти сьогодні можуть лягати лише на їхні плечі. За словами експертки, українським гравцям слід виважено підходити до цього питання.

3.6 БАЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ЄС

Експерти, які взяли участь в цьому опитуванні, зійшлися на думці, що спільна мета України та ЄС – диверсифікація джерел надходження енергії, зменшення залежності або ліквідація залежності від російського палива в будь-якому вигляді, уніфікація руху до декарбонізації економіки та зеленого переходу як спільної стратегії.

Олена Павленко в інтерв'ю зазначила, що в контексті створення спільної стратегії дуже великий прогрес зробила Європейська Комісія. У новому пакеті документів та стратегій інституції щодо енергетики цього року Україна посідає чільне місце та є учасницею багатьох перспективних програм та нових угод. Фактично, на цьому етапі завдання обох сторін – визначити чіткі хронологічні межі, показники успішності та почати процес імплементації нових стратегій.

Олена Осмоловська наголосила на важливості поступового спільного відходу від викопних джерел палива та здійснення трансформації енергетичної системи як країнами ЄС, так і Україною.

Рувен Штуббе висловив тезу, що декарбонізація як мета розвитку енергетичної сфери є не тільки програмним завданням, але і цінністю як для Європейського Союзу, так і для України. Крім того, він наголосив на тому, що імплементація Україною енергетичних директив ЄС навіть поза межами членства в ЄС є надзвичайно якісним та важливим показником прагнень України та того рівня співпраці, до якого українська влада та суспільство прагнуть насправді.

4

РЕКОМЕНДАЦІЇ

За результатами інтерв'ювання українських та європейських експертів можна запропонувати наступні рекомендації для посилення резистентності та потенціалу української енергосистеми:

1. Слід розглянути можливість створення системи постійної технічної та фінансової підтримки енергетичної системи України протягом активної фази війни, розв'язаної РФ. Це дозволить підтримувати генерування та мережі у функціональному режимі та уникати соціально-гуманітарних криз протягом зими 2022 року. Така система має бути забезпечена широкою коаліцією міжнародних донорів та партнерів.
2. Подальша інтеграція України до єдиних енергетичних ринків ЄС – електричного, нафтового та газового – є одним із пріоритетних завдань влади країни на найближчі роки. Долучення до цих просторів надасть національним виробникам доступ до продажу своєї продукції європейським покупцям, що позитивно відіб'ється на доходах відповідних компаній і української держави. Досягнення цих цілей залежатиме від поступового відходу від практики субсидіювання споживачів (принаймні, окремих груп після завершення бойових дій), впровадження відповідних правил ЄС і створення конкурентного ринку електрики, автопалива та газу в Україні. У довгостроковій перспективі це також може створити додаткові сприятливі умови для впровадження нових технологій в енерговиробництві країни та поступової декарбонізації.
3. Україні та партнерам із ЄС необхідний узгоджений пошук альтернативних постачальників ключових традиційних енергетичних ресурсів для забезпечення потреб ринку до повної декарбонізації.
4. Для гарантування енергетичної безпеки ЄС та України необхідне залучення потенціалів (інтелектуальних та технічних) обох сторін для дослідження перспективних енергетичних напрямів, зокрема щодо альтернативної енергетики, для подальшого впровадження ініціатив в цій царині в межах декарбонізації економіки та переходу на невикопні джерела енергії. Слід зазначити, що українська сторона сьогодні не може взяти на себе фінансування впровадження особливо витратних інноваційних технологій, як от водневої енергетики. Водночас Україна готова до імплементації нових підходів у цьому напрямку за належної зовнішньої підтримки та зацікавлення, однак насамперед потребує термінових рішень для забезпечення енергетичної стійкості та незалежності в умовах російської агресії.
5. Українським стейкхолдерам необхідно розробити стратегію планомірного приєднання України до європейського Зеленого Курсу. Вона має включати кроки із впровадження в перспективі 10-15 років елементів активної декарбонізації та уніфікації підходів України та ЄС до цього процесу.

АВТОРИ**Михайло Драпак**

Директор Програми європейських студій
«Ради зовнішньої політики «Українська призма»

Олександр Краєв

Директор Програми «Північна Америка»
«Ради зовнішньої політики «Українська призма»

РЕЦЕНЗЕНТ**Володимир Омельченко**

Директор енергетичних програм
«Центру Разумкова»

ВИХІДНІ ДАНІ

Фонд імені Фрідріха Еберта | Представництво в Україні
04070 Україна, Київ, Борисоглібська 15А

Відповідальний за друк:

Фелікс Хетт | Директор, ФФЕ Київ

Тел.: +38 (044) 234 0038 | Факс: +38 (044) 451 4031

<http://ukraine.fes.de/>

Замовлення публікацій:

ukraine@fes.de

Комерційне використання усіх публікацій, виданих Фондом ім. Фрідріха Еберта (ФФЕ) не дозволяється без письмового дозволу ФФЕ.

ПРЕДСТАВНИЦТВО ФОНДУ ІМ. ФРІДРІХА ЕБЕРТА В УКРАЇНІ

Фонд ім. Фрідріха Еберта (ФФЕ) - це політичний фонд, центральний офіс якого знаходиться у Німеччині. Наша діяльність зосереджена на ключових ідеях та цінностях соціал-демократії: свобода, справедливість та солідарність. Наша міжнародна співпраця забезпечується мережею представництв в більш ніж 100 державах. Наші зусилля спрямовані на підтримку політики мирної співпраці та прав людини, допомогу у створенні та консолідації демократичних інститутів, що базуються на засадах соціальної справедливості та верховенства

права, такими як вільні профспілки та сильне громадянське суспільство.

Ми активно виступаємо за соціальну, демократичну та конкурентоздатну Європу в рамках євроінтеграційних процесів. Саме в дусі цих принципів Представництво ФФЕ у Києві, з часу свого заснування у 1996 році, підтримує діалог з українськими партнерами, в тому числі із ширшого кола питань, таких як демократичний сталий розвиток та безпека людини.

МІСЦЕ УКРАЇНИ У СПІЛЬНІЙ ЕНЕРГЕТИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄС: РЕЦИПІЄНТ ПРАКТИК ЧИ ІНІЦІАТИВНИЙ ПАРТНЕР

Поставки російських енергоресурсів до Європи були серйозною загрозою як для європейської енергетичної стійкості, так і для політичної неупередженості європейських країн. Європейське сприйняття ролі російського газу як «проміжного палива» в контексті зеленого курсу виявилось стратегічним прорахунком.

Актуальні українські енергетичні виклики – атаки на електромережі, захоплення українських електростанцій, створення перешкод для транзиту газу тощо – безпосередньо пов'язані з російською агресією. Вона потребує швидкої реакції, і її можна подолати за допомогою проактивної фінансової та політичної позиції з боку ЄС.

Україні та її партнерам з ЄС потрібен узгоджений пошук альтернативних постачальників ключових традиційних енергетичних ресурсів, щоб задовольнити потреби ринку до повної декарбонізації економіки.